

liksom ur *Einblattdruck des fünfzehnten Jahrhunderts*. Träsnitten i sådana verk utmärker sig för sin tydlighet och lämpar sig väl i detta sammanhang.

I Pegelows bok redovisas 120 helgon med attribut och legender som är knutna till dem. Det är en brokig skara av män och kvinnor, somliga vördade i hela kristenheten, andra blott nationalhelgon, stiftshelgon eller lokalhelgon. Vad som kvalificerat dem till helgonvärdigheten växlar. Kanoniseringen infördes först på 1000-talet, men även senare okanoniserade personer har medtagits, som Nikolaus av Linköping, endast avbildad på sitt sigill och sin gravsten i Linköpings domkyrka. Flera helgon är liksom denne svenskfödda, men deras kult har varit mycket begränsad om man undantar den heliga Birgitta och Erik den helige. Den helige Wolfgang har fått komma med trots att han inte firats i Sverige.

Pegelows helgonkatalog är begränsad till svenska belägg, hämtade ur det ikonografiska registret. Bland helgonlegenderna upptar förf. dock även några bilder från grannländerna. Det gäller t.ex. biskop Hemming, som avbildas i Lojo och Urjala i Finland, liksom Kristoferslegenden i Hattula kyrka. Illustrationer av helgonlegender har även hämtats från Danmark. I Norge spelade Sunniva en viktig roll också i folktraditionen, vilket folkloristen Brynjulf Alver visat i flera sammanhang.

Käll- och litteraturförteckningen visar att förf. är konsthistoriker och man saknar ibland arbeten med kulturhistorisk och etnologisk inriktning. Inte minst kalenderforskningen, som i hög grad berör helgonen, har sålunda varit ett omhuldat ämne bland etnologer och folklorister. Senast Bengt af Klintbergs uppslagsverk *Nammen i almanackan* (2001), som lämnar värdefulla kompletterande uppgifter. Här får man t.ex. veta att Gertrudsdagen på Gotland av hävd varit en märkesdag, vilket förklaras med tyska kontakter.

I själva verket har kulten av S:ta Gertrud såväl i Tyskland som i Skandinavien i detalj kartlagts av den tyske etnologen Matthias Zender i hans verk *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde* (1973). Zender har t.o.m. publicerat en särskild karta över Gertruds attribut på de svenska beläggen. Inte minst visar Zenders arbete hur regionalt koncentrerad helgonkulten kunde vara. Det gäller t.ex. Remigius runt Reims. I Sverige är endast tre uppgifter om detta helgon kända (s. 232). Ifråga om Servatius har inflytandet främst satt spår i pilgrimsmärken (s. 230).

Medeltiden var helgonens tid, men deras bilder fortfor i många fall att spela en betydande roll i brukskonsten

även efter reformationen. Jesu moder Maria, liksom nödhjälparna, avbildades sålunda långt fram på de skånska dräktsmyckena (S. Svensson, *Folkligt dräktsilver ur Kulturens samlingar* 1978: 88). S:t Görans kamp mot draken finner man ofta avbildad på sättugnsplattor gjutna i Småland, liksom på sydsvenska bonadsmålningar. Andra helgonbilder fick en omfattande spridning genom kistebreven. Sådana efterverkningar av det medeltida helgonkulturarvet hade varit väl värda att lyfta fram, men faller utanför Pegelows kyrkliga ram. Hennes bok har sin givna plats i varje offentligt bibliotek och hos alla med intresse för medeltida ikonografi.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Ann-Catrin Edlund: *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. Kulturens Frontlinjer. Kulturgräns, Nr 53, Umeå 2007. 281 s., ill. ISBN 978-91-88466-65-5.

Det här är en intressant bok, välskriven och ett klassiskt exempel på ett gediget akademiskt bygge. Den är väl sammanhållen och underbyggd, stramt hållen med en avslutande riktning till ett större mer allmänt perspektiv och cirklar allt tätare runt sina frågeställningar. Boken är skriven som en del i forskningsprogrammet *Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum*. I det sammanhanget fyller den väl sin funktion.

Edlund är språkvetare, verksam som universitetslärare vid Nordiska språk vid Umeå universitet, men i detta material, som gäller två dagboksskrivande kvinnor i Övre Norrland, arbetar hon tvärvetenskapligt. Som en särskild samtalspartner har hon haft bildkonstnären Maria Sundström. De båda har rest i de numera avlidna kvinnornas fotspår såväl geografiskt som med hjälp av samtal med varandra och människor i bygder. Som en detektiv har Edlund letat sig fram i dagbokstexterna för att ta reda på varför kvinnorna skriver dagbok, hur de går till väga, vad de skriver ner, när och var de skriver.

Materialet består framförallt av bevarade handskrivna dagböcker, författade av Julia Englund åren 1932–1948 och av Linnéa Johansson åren 1934–1941. Julia levde sitt liv i trakterna runt Luleå i Norrbottens kustland, Linnéa kom från Västerbottens inland. Om Julia vet Edlund inte mycket mer än vad som står i hennes dagböcker och vad hon via arkivforskning kunnat finna om de stridigheter som förekom i den baptistförsamling som Julia tillhörde. Med den äldre Linnéa har hon däremot i

nutid kunnat samtala vid flera tillfällen. Edlund har gjort urval i de båda kvinnornas dagböcker. Också kvinnorna sovrar i sitt dagliga material när de skriver ner enbart vissa ögonblick av dagens händelser. De skapar, som Edlund uttrycker det, ”ett rum för dagen”.

Få språkvetare har utforskat dagböcker som historiska källor. Ämnet har snarare intresserat historiker och etnologer. Den forskning som har förekommit har gällt dagboksskrivande bönder under 1800-talet. Om icke-borgerliga kvinnors dagboksskrivande vet vi mycket lite, särskilt vad gäller kvinnor i Norrlands landsbygd. I männens dagböcker – eller snarare dagsanteckningar - noterades väder och vind, om tider för sådd, inköp av djur och när de betäcks, om kvinnors arbete skrevs nästan ingenting. Anteckningarna skrevs vanligen i Vetenskapsakademiens almanacka, ”den vanliga almanackan”, som fanns i så många hem också vid tiden när de här aktuella dagböckerna skrevs. Det lilla skrivutrymme i almanackan som gavs för en dag inbjöd till att formulera sig både dagligen och kortfattat, även om många utnyttjade varje litet utrymme på sidorna. Dessa dagböcker hade en nyttoinriktning, men det gav möjligheter att utveckla skrivandet, de gav en känsla för en linjär tidsuppfattning, ställde krav på strukturering och skapade också en distans till det egna tänkandet.

Det skiljer 35 år mellan de båda kvinnorna, men trots detta bär de drag av varandra. De är kvinnor, lever under enkla förhållanden, de är båda vid tiden för undersökningen ogifta och självförsörjande. De har båda fått en grundläggande skolutbildning. Att Linnéa kunde läsa vet vi, att Julia kunde det kan man förmoda eftersom hon liksom de flesta aktiva medlemmar via väckelserörelserna kunde utveckla sin läsförmåga. Bådas arbetsliv försatte dem i nära kontakt inte bara med jordbruksmiljön utan också med det borgerliga vardagslivet, och deras arbetsförhållanden innebar dessutom en geografisk rörlighet. Samtidigt skaffade de sig mycket olika erfarenheter, men Edlund gör en poäng av att olikheterna visar på den mångfald som finns och konstaterar att ”/k/vinnor har inte och har aldrig haft samma livsvillkor som grupp” (s. 41). Här har vi två kvinnor som utgör ett undantag från det vanliga talet om att det är männens rörlighet som ger innebörd åt manlighet.

Edlunds definition av vad som kan kallas att skriva dagbok tar fasta på ett krav på regelbundenhet och på att skribenten och mottagaren vanligen bör vara en och samma person. Syftet med undersökningen är att undersöka varför två kvinnor från Övre Norrland och under 1930-talet, med liten skrivvana skriver dagbok.

Vilka drivkrafter finns det för deras skrivande? Varför tar de sig tid att ta fram sin anteckningsbok och penna, för att sätta på pränt och på så vis bevara ögonblicken med skriften som redskap? Vilken funktion hade skrivandet? Utifrån detta syfte undersöker Edlund de valda dagbokstexterna, framförallt vad de skriver ner, i vilken utsträckning skribenten själv kan sägas vara aktör och i vilken utsträckning känslor, reaktioner och reflektioner får komma till uttryck. Edlund skriver in sig i forskningstraditionen ”New Literacy”. ”New Literacy” fogar kommunikationsetnografiska metoder till det tidigare sättet att forska. Hur människor använder sig av skrift lyfts därmed in i det sociala sammanhang där det brukas. Skrivandet betraktar hon som en handling som därför bär en social innebörd. Det ingår i en särskild social praktik, men skriver Edlund, ”/d/en sociala praktik som det gäller här är inte samspelet med andra människor utan ses ingå i en social praktik utifrån antagandet att skrivhandlingen är en del av en identitetsskapande process där skribenten för en dialog med sig själv, med skriften som teknik och pennan och pappret som verktyg” (s. 48 f.).

Bokens fokus ligger på om och hur detta att skriva dagbok kan ha påverkat de två skribenternas identitetsutveckling. Edlund ser människor som aktiva medskapare i utvecklandet av sina jag och hon är inspirerad av filosofen Seyla Benhabib och historikern Joan Scott. Båda betonar människans egen medverkan i de processer som påverkar skapandet av identitet, men betonar samtidigt att människors handlingsutrymme alltid är begränsat på ett eller annat sätt av kontextuella koder. I samma stund som Edlund betraktar dagboksskrivande som en skriftpraktik som bär sociala betydelser tilldelar hon Julia och Linnéa kraft att med sina texter gestalta och omskapa delar i den egna självbilden. De väljer medvetet eller omedvetet vilka erfarenheter och upplevelser de vill skriva om och hur de ska formulera dessa, men aldrig helt fritt. Här finns konventioner, inte bara för vad man skriver i sin dagbok utan också hur. När Edlund väljer att lägga ett rumsligt perspektiv på såväl dagboksskribenternas livssituation som dagboken som ett skrivet rum får hon en möjlighet att undersöka vilka funktioner skrivhandlingarna fyller i skilda geografiska och sociala rum och om kvinnornas handlingsutrymme förändras mellan privat och offentligt rum.

Från Julia Englunds totalt 679 dagbokssidor har Edlund valt ut 1/3 som representerar fyra olika perioder i hennes liv under de aktuella åren, där det skett förändringar såväl i det privata rummet som i det offentliga. Här saknas dock tre års skrivande, åren 1940–1943.

Julia lever och arbetar tillsammans med sin äldre bror. Under sommaren och tidig höst bor de i två olika fiskebodar när de fiskar strömming respektive löja. Under resten av året bor de i en by utanför Luleå. Julia väver trasmattor som hon säljer främst på beställning till borgerliga familjer i Luleå. Hon är djupt religiös och deltar aktivt i bönenmöten och praktiskt församlingsarbete. Med utgångspunkt från Julias arbetsliv har Edlund sorterat upp texterna i tre rum: företagandets, trons och hushållets rum. Julia började skriva dagbok när hon var i 50-årsåldern.

Linnéa Johansson är född i en by på gränsen mellan Ångermanland och Västerbotten. Sitt skrivande startar hon med att skriva av texter, särskilt visor. Dagbok skrev hon från det hon var 17 år och fortsatte så länge hon hade synen i behåll. Från de dagbokstexter hon skrev under de här aktuella åren har Edlund valt ut 1/3 av de totalt 500 sidorna. Modern dör när Linnéa är 16 år och hon tvingas då ge sig ut i arbetslivet. Under de här undersökta åren arbetar hon främst som piga. Till Linnéas texter har Edlund kunnat ställa en särskild fråga: den om skrivandet kan sägas fylla olika funktioner i olika sociala miljöer.

Rörlighet och förändring präglade både Julias och Linnéas vardagliga liv på många områden, geografiskt, yrkesmässigt och socialt. Några stora händelser går att läsa om i texterna. De blir till brytpunkter i Julias respektive Linnéas liv och deras skrivande. Det är i trons rum som Julias skrivsätt förändras, det är här som de religiösa handlingarna sker. Till kapellet i byn eller till bönenmötena i hemmen går hon så gott som varje dag den första perioden. I den andra förekommer stridigheter och då går hon sällan. Däremot skaffade hon sig en radio. På den lyssnar flera församlingsmedlemmar tillsammans. Tolv år senare går hon åter flitigt på möten. När brodern dör ökar nedskrivandet av böner och tacksägelse. De senare kallar Edlund ”skriftlig trosutövning”. Det är i det här rummet hon visar sina känslor. Hon gläds över nya medlemmar och sörjer förlorade. När schismen i församlingen inträffar kritiserar hon den och kan uttala sig negativt om mötesdeltagare, t.o.m. om pastorns beteende. Efter broderns död ökar lovprisningarna till Herren markant och hon intresserar sig nu inte bara för andras välgång utan även för sin egen.

När det gäller Linnéa är det arbetet i den borgerliga miljön, hos änkemannen och försäkringsmannen i Umeå, som det stora brottet inträder. När hon först arbetar hos sin äldre syster, folkskollärarinna men gift med en gårdsägare, är det mannens arbete som noteras.

Han och gården är huvudpersoner. Det är hans resor som noteras, men när hon själv syns är det i samband med geografiska förflyttningar. Hon säljer majblommor och *Såningsmannen*. Hon besöker släktingar, ser på majbrasa och går på bio. När hon några år senare arbetar i borgerlig miljö för första gången är detta påtagligt en annan, främmande, miljö. Här arbetar hon enbart inomhus och hon beskriver sina arbetsuppgifter som skiljer sig från dem hon tidigare haft, framförallt handlar det om ett ensamarbete till skillnad från jordbrukets gemensamma. Nu är det Linnéa som står i centrum, hennes arbete och hennes känslor. Arbetet är tungt och slitsamt och hon uttrycker starka känslor av ensamhet och övergivenhet. Men här möter hon en annan värld och gör en reflektion i sin dagbok över skillnaden mellan arbetsgivarens sociala förhållanden och sina egna. När hon återvänder till jordbruksmiljö fortsätter hon att dokumentera sitt individuellt utförda arbete i lika hög grad som det kollektiva arbetet och fortsätter att skriva om sina känslor och värderingar.

Båda signerar sina dagliga texter, Julia ofta efter ett ”tack och lof” och sitt förnamn, Linnéa ofta med hela sitt namn och adress. Genom att berätta om sitt görande, sina tankar och känslor skapar man sig ett eget rum, man blir synlig inför sig själv, påpekar Edlund. Först i borgerlig miljö blir Linnéa synlig.

Julia använder sin dagbok när hon skriver om sina försäljningar med en småföretagares nyttoinriktning. I detta och trons rum får hon sin bekräftelse på sitt arbete. Här görs vardagliga erfarenheter. Tiden blir en sammanhållande faktor för det jag som formas och omformas. Kanske är det så, skriver Edlund, att behovet av konstans och kontinuitet varit extra uttalat hos dessa två vars försörjningssituation karaktäriserats av rörlighet – ett kringflyttande i både geografiska och sociala rum. Båda bekräftar de sig i sina dagböcker som handlande, tänkande och kännande varelser. De bekräftar sig också som särskilda genom att *inte* skriva om hushållets vedermödor, om det som alla kvinnor gör. Båda ökar efterhand sina kritiska kommentarer.

Utan den tvärvetenskapliga forskningsansats som Edlund använder sig av är det inte säkert att hon hade fått syn på t.ex. rumslighetens betydelse i utvecklingen av självrepresentationerna. Både Julia och Linnéa skrev knapphändigt, Julia dessutom utan interpunktion och hon använde versaler på ett godtyckligt sätt. Att tyda meningen i texterna är inte helt lätt. Som läsare tror jag ändå att dagboksskrivandet har haft en betydande del i både Julias och Linnéas arbete med sina självbilder,

men tycker att texterna kan ge mer. Edlund har gjort avgränsningar i dagboks materialet som hon alltför knapphändigt redovisar skälen för. Hon diskuterar inte heller vilken roll samtalen med Linnéa kan ha haft för tolkningen av dagbokstexterna. Det finns onödiga upprepningar i boken, särskilt gäller det bildtexter. Vi får veta för lite om vilken faktisk tid som kunde finnas för att skriva i dagboken; kartorna har inga skalor, så vi kan inte bilda oss en uppfattning om hur lång tid det kunde ta för Julia att t.ex. resa med fisken in till Luleå. På fotot av henne och brodern ser han inte alls så kraftfull ut som Julia. Här kunde bildtexten ha fördjupat bilden av henne genom att berätta det som framgår på spridda ställen om att de hanterade upp till 400 kg strömming per resa, som de måste ha fraktat med båt till staden och salufört från en skottkärra. Det finns foton av boställen där Linnéa tjänstgjort, där det tydligt framgår hur liten platsen för den egna integriteten måste ha varit, som kunde ha följts av texter om hennes betoning av bristen på det egna utrymmet och om hennes bekymmer med att hålla sin dagbok borta från obehöriga, särskilt som just denna brist blir betydelsefull för analysen. Här finns flera andra exempel på hur bildernas kommunikation kunde ha tagits till vara för att ytterligare bekräfta dagbokstexternas betydelse för identitetsskapande.

Att Julia inte var anställd ger henne både en annan kontroll och frihet över sin tid än den Linnéa hade. Hon hade behov av sin dagbok för att kunna hålla reda på bl.a. leveransdagar. I hennes dagbok finns ibland två lite olika versioner av en händelse, särskilt vad gäller förmedlingen av känslouttryck. I efterhand har hon strukit över en av dem. Edlund tolkar detta som att Julia ger sig en möjlighet att utveckla skrivandet. För mig låter det rimligare att tänka sig att hon helt enkelt skriver den andra versionen senare, i ett annat sinnestillstånd, och vid omläsningen ser sitt misstag. Det som då blir intressant är att försöka förstå varför hon strukit över den ena. Edlund skriver att hon inte ställer sig frågor om huruvida den skrivna texten läses återkommande eller om man kanske avslöjar vad man skrivit för någon annan. Kanske är det detta som gör att Edlund när hon analyserar Linnéas ord, att man inte kan skriva något som man inte kan stå för; för inte tänker man sig att Linnéa kunde tala med sin vän pigan om social orättvisa när de båda var anställda i borgerliga hem, utan enbart hade dagboken som samtalspartner.

Det blir nödvändigt att i hög grad begränsa det omkringliggande när man har att göra med ett så stort ma-

terial som detta. Det Edlund redan gjort är imponerande och eftersom hon presenterar sitt material ingående ger det också upphov till att läsarens fantasi får fritt utlopp.

Gunnel Olsson, Helsingborg

Ulf Drugge: *Krisbiografier. Utfattiga och mindre fattiga förr*. Bokbox förlag, Malmö 2007. 245 s., ill. ISBN 978-91-86980-37-5.

Att tacka ja till ett recensionsuppdrag är alltid ett lotteri. Man vet aldrig vad man får i sin hand. Denna gång föll boken *Krisbiografier. Utfattiga och mindre fattiga förr* av sociologiprofessorn Ulf Drugge på min lott, och det var med spänning och förväntan jag tog mig an läsningen. Ämnet är mycket angeläget och ansatsen lovvärd. Dessutom är arbetet gränsöverskridande och okonventionellt då författaren är en sociolog med intresse för historiska källor. Bokens empiri utgörs huvudsakligen av handskrivna protokoll från ett antal norrländska sockenstämmor.

Boken är uppdelad i sex kapitel: ett inledande, ett sammanfattande och däremellan fyra tematiska kapitel. Kapitel två, Om att spåra arbetslinjen historiskt, handlar om just arbetslinjen och börjar med en genomgång av forskningen som bedrivits kring Martin Luthers arbetsetik, vilken ger en nyanserad bild av Luthers uppfattning. Drugge påpekar att det arbete Luther förespråkade inte handlade om arbetsglädje och kapitalförmering, utan om det mödosamma arbetet. Det poängteras att predestinationsläran som Max Weber skriver om inte stämmer överens med Luthers uppfattning, och detta är ett tema som sedan går igen i fallbeskrivningarna. Fokus i kapitlet ligger på svenskt 1800-tal och diskussionen handlar om hur arbetslinjen framträder i protokoll rörande fattigvården. Frågan som de lokala fattigvårdsmyndigheterna arbetade med handlade om att identifiera vem som drabbats av rätt sorts fattigdom och vem som visade tecken på falsk fattigdom. För att få hjälp krävdes att den fattige uppvisade en vilja att försörja sig själv och sina närmaste. Särskilt uppmärksammas ungdomars situation och Drugge går även igenom specifika åtgärder under nödåren 1867–1868, dessutom belyses förhållanden på och tankar om fattighus och arbetsinrättningar.

Kapitel tre, Om försörjningsansvar och gamla förr, behandlar den inom fattigvården framträdande frågan om vem som skulle ta ansvar för de äldre, vilka inte hade